

УМОВИ УСПІШНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ

Ківенко Інна Олександрівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри «Філологія»

Одеського національного морського університету

вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна

Представлена стаття є спробою проаналізувати та описати умови успішності реалізації мовленнєвого акту вибачення, який обрано об'єктом вивчення. Предметом дослідження слугують прагматичні умови реалізації вибачення, за яких досягається бажаний перлокутивний ефект. Для досягнення поставленої мети використано переважно теоретичні методи дослідження: метод аналізу та синтезу й метод порівняння, які в сукупності дозволили виділити умови успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення, виявити релевантні умови для вираження певного типу вибачення та продемонструвати когнітивні процеси, що відбуваються у свідомості людини, яка спричиняє шкоду. Важливо зауважити, що не всі лінгвальні форми вибачення передають його семантику, адже є й такі, що експлікують прикрість, жаль, співчуття, тощо. Саме тому вивчення екстралінгвальних умов реалізації вибачення, що впливають на його успіх, є доцільним для нашого дослідження. В залежності від соціально-психологічної дистанції між комунікантами, їхнього комунікативного статусу, ситуації спілкування та ставлення мовця до своєї провини, пропонуємо наступні види мовленнєвого акту вибачення: емпатичне вибачення, фатичне вибачення, офіційне вибачення. Головна відмінність між запропонованими видами мовленнєвого акту вибачення полягає в умові, що знаходиться у комунікативному фокусі при їхній реалізації. Для емпатичного вибачення релевантною є умова щирості: щире покаяння мовця у здійсненні негативної для адресата події передбачає отримання ним прощення для відновлення свого внутрішнього спокою. У випадку фатичного вибачення в комунікативний фокус головним чином потрапляє істотна умова, адже співрозмовникам важливо слідувати конвенціям та нормам соціальної взаємодії за різних обставин. Особливі контекстні параметри реалізації офіційного вибачення виводять в комунікативний фокус умову пропозиціонального змісту, оскільки такий мовленнєвий акт реалізується в обстановці несиметричних комунікативних відносин між учасниками спілкування й переслідує специфічні соціальні цілі, що пов'язані з особливими ритуалами організації суспільного життя в даній лінгвальній культурі.

***Ключові слова:** вибачення, емпатичне вибачення, комунікація, мовленнєвий акт, офіційне вибачення, фатичне вибачення.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Лінгвальні форми вибачення є поширеними в англійській культурі. Однак, слід розрізняти ті, що дійсно передають семантику вибачення, від тих, які реалізують прикрість, жаль, співчуття, тощо. Досі увагу лінгвістів привертають формули вибачення, що виконують ряд важливих соціальних функцій, спрямовані на підтримку гармонійних міжособистісних взаємовідношень між співрозмовниками та уникнення конфліктів. Необхідність вивчення функціонування формул із семантикою вибачення за різних екстралінгвістичних обставин, зокрема умови їхньої успішної реалізації зумовлюють **актуальність** представленої роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Традиційно мовленнєві акти вивчаються ізольовано, до уваги не береться їхнє контекстне оточення, умови реалізації, культурно зумовлені інтерактивні параметри і, як наслідок,

неможливо встановити дійсне комунікативне значення певної формули (вибачення в нашому випадку) в природній інтеракції.

Теоретичну базу нашого дослідження складають праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників: Дж. Остіна (1962) та Дж. Сьорля (1969, 1979), П. Браун та С. Левінсона (1987), П. Грайса (1975), Дж. Холмса (1990, 1995), Дж. Хауса (1988), Дж. Ліча (1983), Е. Олштайна (1983), А. Тросборга (1995), Л. В. Цурікової (2002, 2009), С. В. Дорда (1996), Т. М. Буренко (2019).

Під час дослідження було використано переважно *теоретичні методи*, а саме метод аналізу та синтезу та метод порівняння, що в сукупності дозволили виділити умови успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення, виявити релевантні умови для вираження певного типу вибачення (емпатичного, фатичного, офіційного) та продемонструвати когнітивні процеси, що відбуваються у свідомості людини, яка спричиняє шкоду.

Формулювання мети і завдань статті.

Об'єктом нашого дослідження обрано мовленнєвий акт вибачення. **Предметом** вивчення слугують прагматичні умови реалізації досліджуваного мовленнєвого акту.

Мета роботи полягає у детальному аналізі умов успішності реалізації мовленнєвого акту вибачення. Для досягнення поставленої мети розв'язано низку **завдань**:

- описано умови успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення;
- запропоновано класифікацію мовленнєвого акту вибачення в залежності від екстралінгвальних умов;
- проаналізовано умову пропозиціонального змісту для кожного виду вибачення;
- описано складові попередньої умови мовленнєвого акту вибачення;
- встановлено релевантність умови широти для кожного виду вибачення;
- визначено важливість істотної умови для певних ситуацій успішної реалізації вибачення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В межах сучасної прагматичної мовленнєвої акту вибачення досліджується з точок зору різних теорій. Більшість вчених виходить з того, що вибачення є соціально значущим експресивним мовленнєвим актом, що спрямований на досягнення або відновлення соціальної гармонії між мовцем та слухачем (Searle, 1969; Olshain, Cohen, 1983; Leech, 1983; Holmes, 1990, 1995; Grosborg, 1995; House 1988). Метою нашої роботи є аналіз комунікативних умов, що необхідні для успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення. Основними параметрами вважаємо наступні:

- **умова пропозиціонального змісту**: мовець визнає нанесення певної шкоди, реальної або потенційної, а також повністю усвідомлює тяжкість своєї провини;
- **попередня умова** передбачає три складові, а саме: 1) подія, що сталася, вважається недоречною, неправильною чи помилковою; 2) мовець спричиняє адресату шкоду, яка може бути як моральною, так і матеріальною; 3) мовець впевнений, що адресат очікує від нього здійснення акту вибачення, інакше в найближчому майбутньому ймовірно є поява неприємних для нього наслідків;
- **умова широти**: спричинена мовцем шкода «провокує» виникнення в нього певного психологічного дискомфорту; він відчуває каяття за те, що відбулося, та бажання змінити оцінку його дій, що склалася у адресата вибачення;
- **істотна умова**: вибачення є засобом відновлення порушеної кооперації та досягнення

комунікативної гармонії, що склалася до негативної події.

Отже, сутність мовленнєвого акту вибачення зводиться до того, що за допомогою певних слів, вимовлених за певних обставин, мовець одночасно приймає на себе відповідальність за шкоду, завдану адресатові, виражає жаль з цього приводу й, пропонуючи адресатові прийняти вибачення як компенсацію завданої шкоди, просить його зберегти існуючий баланс у відносинах.

Для більш детального аналізу умов успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення, останній, в залежності від соціально-психологічної дистанції між комунікантами, їхнього комунікативного статусу, ситуації спілкування та ставлення мовця до своєї провини, поділяємо на:

- емфатичне вибачення,
- фатичне вибачення,
- офіційне вибачення.

Умова пропозиціонального змісту, що визначає головний семантичний зміст вибачення, зводиться до визнання мовцем факту завдання певної шкоди адресату та його прохання не брати до уваги це в їхніх подальших відносинах. Більш того, мовець повністю усвідомлює тяжкість своєї провини, тому за допомогою вибачення він демонструє своє прагнення добитися вибачення з боку адресата. Ця умова має велике значення для **емфатичного** вибачення, адже мовець експлікує свої почуття з приводу негативної події, яка нанесла серйозну шкоду його партнеру з комунікації. У фокусі уваги знаходиться сам мовець, тому що він щиро прагне вибачення задля відновлення свого психологічного дискомфорту та визнання його власною відповідальності за скоєне.

Фатичне вибачення, що характеризується ритуальністю ситуації, передбачає, що мовець визнає завдання шкоди адресатові, однак, він певен, що шкода є мінімальною і насправді не потребує вибачення. Одночасно мовець прагне підтримати комунікативний баланс та перепрошує, таким чином демонструючи повагу до загальноприйнятих правил мовленнєвої поведінки за певних умов й зберігаючи своє «обличчя» та «обличчя» адресата, в термінах теорії П. Браун та С. Левінсона (Brown, Levinson, 1987).

В ситуаціях **офіційного** вибачення, наприклад, від організації засобом письмової комунікації, реалізація досліджуваного мовленнєвого акту підкорюється бажанню мовця слідувати загальноприйнятим правилам з метою підтримки свого власного позитивного іміджу. За таких обставин, незважаючи на визнання

факту завдання шкоди, прощення адресата не має ніякого значення.

Попередня умова, що встановлює контекстні параметри, необхідні для реалізації будь-якого із запропонованих нами типів мовленнєвого акту вибачення, описує минулу подію як негативну для адресата, недоречною, неправильною чи помилковою, що в наслідок може призвести до розбіжностей між комунікантами. При цьому мовець усвідомлює, що здійснення ним акту вибачення є очікуваним, оскільки дозволить уникнути неприємностей в майбутньому. Ця умова є важливою для реалізації **емфатичного** вибачення, посилене обов'язковим визнанням мовцем своєї власної провини в спричиненні шкоди співрозмовнику.

У випадку **фатичного** вибачення перед комунікантом стоїть завдання слідувати ustalеним конвенціям та нормам соціальної взаємодії задля гармонічної комунікації. Незважаючи на наявність шкоди з боку того, хто вибачається, його щирість не є релевантним фактором успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення.

Офіційне вибачення також має відмінні риси в межах попередньої умови успішності своєї реалізації. Оскільки негативна подія обов'язково призводить до зміни існуючого порядку речей, мовець вдається до вибачення з метою повернути ситуацію в первісний стан. При цьому реалізація мовленнєвого акту вибачення допомагає мовцю слідувати існуючим нормам соціального етикету й підтримувати гарні стосунки з іншими учасниками комунікації. Найбільш показовим є інституціоналізований контекст, коли, наприклад, представник організації змушений перепрошувати за затримку, яку він був не в змозі попередити. Тоді цей представник ідентифікує себе з усією організацією та говорить від її обличчя.

Умова щирості, що експлікує психологічний стан мовця на момент здійснення мовленнєвого акту вибачення, реалізується наявністю у адресанта певного психологічного дискомфорту, викликаного нанесеною шкодою, а також провинною за скоєне та бажанням змінити негативну для обох комунікантів ситуацію.

Для **емфатичного** вибачення невід'ємною рисою є щире покаяння мовця у здійсненні чи припущенні негативної для адресата події, адресант повністю визнає свою провинну. Він щиро жалкує і переживає з приводу неприємної як для нього, так і для його співрозмовника, події, як наслідок, він просить вибачення, якого дійсно потребує, оскільки отримання прощення є єдиною можливим способом для адресанта відновити внутрішній душевний спокій.

Щодо **фатичного** вибачення, то такий мовленнєвий акт не припускає щирості у побутовій комунікації, тому, з точки зору умови щирості, його можна охарактеризувати так:

1) мовець може як шкодувати, так і не шкодувати про заподіяння шкоди адресату;

2) ступінь визнання власної провини і ступінь каяття мовця можуть бути мінімальними або взагалі відсутніми, хоча ці характеристики в даному випадку не є релевантними, оскільки єдиним спонукальним мотивом для здійснення фатичного вибачення слугує бажання адресанта підтримати комунікативний баланс та дотриматися Принципу Кооперації в міжособистісних відносинах із адресатом.

У випадку **офіційного** вибачення умова щирості не є релевантною, оскільки адресант не перебуває з адресатом у соціально та психологічно близьких відносинах, тому визнання провини та каяття не спрямовані на підтримку психологічної близькості, а мовленнєвий акт вибачення слугує інструментом для досягнення соціально-гармонічного для всіх комунікантів стану справ.

Остання умова успішної реалізації мовленнєвого акту вибачення – **істотна умова**. Вона передбачає конвенційне комунікативне значення, що приписується адресантові вибачення. Поділяємо точку зору О. О. Плетньової, яка стверджує, що у ситуації вибачення будь-яке висловлювання його реалізації має відповідати наступній вимозі, а саме: висловлювання має бути конвенційним засобом вираження вибачення у даній лінгвокультурній спільноті (Плетньова, 2009). Інакше кажучи, мовець вживає певну лінгвальну форму у значенні вибачення, адже має намір за її допомогою здійснити мовленнєвий акт вибачення.

В ситуації **емфатичного** вибачення мовець прагне відновити комунікативну гармонію, а вживана ним конвенційна формула слугує інструментом реалізації його прагнення відновити позитивний стан справ.

Фатичного вибачення є ритуальним способом відновлення формальної комунікативної гармонії, при цьому мовець здійснює цей мовленнєвий акт відповідно до прийнятих у суспільстві правил спілкування та норм соціальної взаємодії, зумовлених існуючими в суспільстві конвенціями.

Офіційне вибачення дає можливість відновити комунікативну гармонію та є конвенційним засобом здійснення даної соціально зумовленої дії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє стверджу-

вати, що для кожного виду вибачення властиві певні критерії, які впливають на успіх його реалізації. Серед них головним вважаємо екстралінгвістичні умови спілкування, в межах яких кожен учасник комунікації діє у відповідності до своєї соціальної ролі, що зумовлює його комунікативний статус.

Головна відмінність між виділеними видами мовленнєвого акту вибачення полягає у тому, яка саме умова знаходиться у комунікативному фокусі при їх реалізації.

Для емафатичного вибачення релевантною є **умова щирості**.

У випадку фатичного вибачення в комунікативний фокус головним чином потрапляє **істотна умова**, адже співрозмовникам важливо слідувати конвенціям та нормам соціальної взаємодії за різних обставин. На відміну від емафатичного вибачення, фатичне – не потребує

щирості від адресанта, навіть незважаючи на попередню умову: перепрошує той, хто спричинив дійсну шкоду, і за допомогою вибачення приймає на себе відповідальність за цю шкоду.

Щодо офіційного вибачення, то особливі контекстні параметри його реалізації виводять в комунікативний фокус **умову пропозиційного змісту**, нейтралізуючи умову щирості та істотну умову, оскільки такий мовленнєвий акт реалізується в обстановці несиметричних комунікативних відносин між учасниками спілкування й переслідує специфічні соціальні цілі, що пов'язані з особливими ритуалами організації суспільного життя в даній лінгвальній культурі.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо у детальному аналізі умов, що призводять до комунікативних непорозумінь та, як наслідок, неуспіху реалізації мовленнєвого акту вибачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буренко Т. М. Мовні засоби реалізації прямого вибачення в англійському дискурсі. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки*. 2019. № 2 (57). С. 37–42.
2. Дорда С. В. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, що передають каяття (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» ; Київський державний лінгвістичний університет. Київ, 1996. 16 с.
3. Плетнёва Е. А. Коммуникативно-прагматический диапазон формул извинения в британской языковой культуре : 10.02.04. Воронеж, 2009. 246 с.
4. Цурикова Л. В. Когнитивно-дискурсивная парадигма как новое направление написания и анализа речемыслительной деятельности. *Горизонты современной лингвистики: традиции и новаторство. Сборник в честь Е. С. Кубряковой*. Москва : Языки славянских культур, 2009. С. 76–92.
5. Цурикова Л. В. Проблема естественности дискурса в межкультурной коммуникации. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2002. 257 с.
6. Austin J. L. *How to do things with words*. Oxford : Oxford University Press, 1962. 166 p.
7. Brown P., Levinson S. *Politeness : Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 345 p.
8. Grice H. P. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics 3 : Speech Acts* / Eds. P. Cole, J. Morgan. New York : Academic Press, 1975. P. 41-58.
9. Holmes J. *Apologies in New Zealand English. Language in Society*. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1990. Vol. 19, # 2. P. 155-199.
10. Holmes J. *Women, Men and Politeness*. London : Longman, 1995. 254 p.
11. House J. "Oh excuse me please..." : Apologizing in a foreign language. *Englisch als Zweitsprache* / Eds. B. Kettmann, P. Bierbaumer, A. Fill, A. Karpf. Tuebingen : Gunter Narr Verlag, 1988. P. 303-324.
12. Leech G. *Principles of Pragmatics*. London ; New York : Longman, 1983. 250 p.
13. Olshtain E., Cohen A. *Apology: A speech act set. Socio-linguistics and Language Acquisition* / Eds. N. Wolfson, E. Judd. Rowley, MA : Newbury House, 1983. P. 18–35.
14. Searle J. R. *Expression and Meaning. Studies in the theory of speech acts*. New York : Cambridge University Press, 1979. 187 p.
15. Searle J. R. *Speech acts : An essay in the philosophy of language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 203 p.
16. Trosborg A. *Interlanguage Pragmatics. Requests, Complains and Apologies. Studies in Anthropological Linguistics*. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1995. Vol. 7. 410 p.

REFERENCES

1. Austin, J. (1962). *How to do things with words*. Oxford : Oxford University Press.
2. Brown, P., Levinson, S. (1987). *Politeness : Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press.

3. Burenko, T. (2019). Movni zasoby realizatsii priamoho vybachennia v anhlo movnomu dyskursi [The Language Means of Direct Apology Realization in English Discourse]. *Derzhava ta rehiony. Seriia : Humanitarni nauky*. № 2 (57), 37–42 [in Ukrainian].
4. Curikova, L. (2002). Problema estestvennosti diskursa v mezhkulturnoj kommunikacii [The problem of authenticity of discourse in cross-cultural communication]. Voronezh : Voronezhskij gosudarstvennyj universitet [in Russian].
5. Curikova, L. (2009). Kognitivno-diskursivnaja paradigma kak novoe napravlenie napisanija i analiza rechemyslitelnoj dejatel'nosti. [Cognitive and discourse paradigm as a new approach to writing and analysing verbal and cognitive activity]. *Gorizonty sovremennoj lingvistiki: tradicii i novatorstvo. Sbornik v chest E. S. Kubrjakovoj*. Moskva : Jazyki slavjanskih kultur, 76–92 [in Russian].
6. Dorda, S. (1996). Komunikativno-prahmatychni osoblyvosti vyslovliuvan, shcho peredaiut kaiattia (na materiali anhliiskoi movy) [Communicative and pragmatic peculiarities of regret utterances (based on the English language)] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Kyivskiy derzhavnyi linhvistychnyi universytet. Kyiv [in Ukrainian].
7. Grice, P. (1975). Logic and Conversation. *Syntax and Semantics 3 : Speech Acts* / Eds. P. Cole, J. Morgan. New York : Academic Press, 41–58.
8. Holmes, J. (1990). Apologies in New Zealand English. *Language in Society*. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, vol. 19, № 2, 155–199.
9. Holmes, J. (1995). Women, Men and Politeness. London : Longman.
10. House, J. (1988). “Oh excuse me please...” : Apologizing in a foreign language. *Englisch als Zweitspache* / Eds. B. Kettmann, P. Bierbaumer, A. Fill, A. Karpf. Tuebingen : Gunter Narr Verlag, 303–324.
11. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics. London ; New York : Longman.
12. Olshtain, E., Cohen, A. (1983). Apology: A speech act set. *Socio-linguistics and Language Acquisition* / Eds. N. Wolfson, E. Judd. Rowley, MA : Newbury House, 18–35.
13. Pletnjova, E. (2009). Kommunikativno-prahmatychnyj diapazon formul izvinenija v britanskoj jazykovoj kulture [Communicative and pragmatic range of apology formulae in the British language culture]: 10.02.04. Voronezh [in Russian].
14. Searle, J. R. (1969). Speech acts : An essay in the philosophy of language. Cambridge : Cambridge University Press.
15. Searle, J. R. (1979). Expression and Meaning. Studies in the theory of speech acts. New York : Cambridge University Press.
16. Trosborg, A. (1995). Interlanguage Pragmatics. Requests, Complains and Apologies. *Studies in Anthropological Linguistics*. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, vol. 7.

FELICITY CONDITIONS ON APOLOGY SPEECH ACT REALIZATION

Kivenko Inna Oleksandrivna
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department Philology
Odessa National Maritime University
34, Mechnikova Str., Odesa, Ukraine

The given article is an attempt to analyse and describe the felicity conditions on realization of apology speech act that has been chosen as the object to study. The subject of our investigation embraces pragmatic conditions of apology realization within which the desired perlocutionary effect is achieved. To fulfil the aim of our research theoretical methods have been applied mainly: the method of analysis and synthesis and the method of comparison have helped to single out the felicity conditions of apology speech act realization, to establish the relevant conditions for expressing apology of certain type and to demonstrate the cognitive processes that occur in a person's mind who causes harm. It is important to pay attention to the fact that not all lingual forms of apology have its semantics as there are the ones that express sorrow, compassion, sympathy etc. That's why thorough investigation of extralingual conditions that influence felicity of apology realization is considered helpful. Depending on social and psychological distance between the communicants, their communicative status, situation of interaction, the speaker's attitude to the harm that he has caused, the apology speech act can be emphatic, phatic, official. The main difference between them consists in the condition that is put in the communicative focus during their performance. The sincerity condition is relevant for emphatic apology: the speaker's sincere remorse at causing harm to the addressee implies receiving forgiveness from the latter and thus restoring his inner psychological balance. In case of phatic apology the essential condition is in the communicative focus: the communicants long to follow the conventions and norms of social interaction under any circumstances. Special contextual parameters of official apology realization put the condition of propositional context in the communicative focus as this speech act of apology is performed in the situation of asymmetrical communicative relations between interactants and pursue specific social aims that are associated with some special rituals of social life in a certain lingual culture.

Key words: *apology, communication, emphatic apology, official apology, phatic apology, speech act.*